

ניקוד 'בבלי-טברני' בגניזת קהיר

א. שיטות ניקוד ומסורות הגייה

במאמר זה נדון בשלושה טקסטים ליטורגיים מהגניזה, המנוקדים בשיטת ניקוד מעורבת, שראוי לכנותה 'בבלי-טברנית'. טברנית — על שום מערכת הסימנים שלה, ובבליית — על שום המערכת הפונולוגית המשתקפת ממנה.

מתחילה נתגבשו שלוש שיטות ניקוד (וטעמים) בתחום שלטונן של שלוש מסורות ההגייה — טברנית, בבליית וארצישראלית — אולם במרוצת הזמן לא נשתמרה הזיקה שבין המערכת הגראפית מכאן לבין מסורת הגייה מסוימת מכאן. דבר זה כרוך היה בנדידתם של יהודים; אך אין ספק שהגורם העיקרי לכך הוא עליית קרנה של אסכולת טבריה בענייני מסורה ולשון, שכן בעקבות זאת זכתה שיטת הניקוד הטברני למעמד בכורה בכל תפוצות ישראל, ושתי שיטות הניקוד האחרות החלו נדחקות מפניה.¹ שיטת הניקוד הארצישראלי לא האריכה ימים אלא נעלמה כליל, ורק כתבי הגניזה הקהירית העלו אותה מתהום הנשייה. ואף שיטת הניקוד הבבלי נצטמצם אט-אט תחום שלטונה, עד כי נותרה בתימן לבדה.

תקופת המעבר מן הבבליית לטברנית הותירה עקבות בכתבי־יד משני טיפוסים:

- א. כתבי־יד בבליים למקרא, שמסורתם הלשונית טברנית היא, או שיד מאוחרת תיקנה את ניקודם במגמה לקרבם למסורת הטברנית.²
- ב. כתבי־יד המנוקדים בסימנים טברניים, שממסורתם הלשונית עולים קווים בבליים. כתבי־יד מקראיים מן הטיפוס הזה נדירים,³ משום שהסופרים ראו עצמם מחויבים להיות נאמנים למסורת הטברנית במקרא לא בסימניה בלבד, אלא אף במסורתם הלשונית.

1 ונסיון חשוב עשה ש' מורג להבהרת פרשת מסירתה של העברית בימי הביניים. ראה: דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ד, תש"ס, עמ' 141–156.

2 ראה: 'י' ייבין, מסורת הלשון המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשל"ג, עמ' 22–25. וכן: ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' יז–יט.

3 ראה, למשל, 'י' רצהבי, סיני סט (תשל"א), עמ' רכה–רמה. ויפה אפיין רצהבי את המנקד: 'פליטות פה ופליטות קולמוס של המעתיק, שרגלו האחת עמדה במסורת בבל ואילו רגלו השנייה — במסורת טבריה' (שם, עמ' רכה).

לעומת זאת מצויים כתיבי־יד משנאיים וליטורגיים רבים בגניזה (כולם קצרים) ובאוצרות בני־תימן, שניקודם מעורב,⁴ והתכונה הבבלית הנפוצה בהם ביותר היא זו המשתקפת בחילופי פתח-סגול. ביטוי חדש ניתן לתופעה זו בימינו אלה: כשחכמי־תימן מנקדים כאן בארץ — בסימנים טברניים — תכלאלים, דיואנים וספרות תורנית אחרת,⁵ אתה מוצא בהם חילופי פתח-סגול, שווא-חטף-תנועה וכיו"ב, בחינת כל המנקד — בצלם הגייתו מנקד.

המעבר מן השיטה הארצישראלית לשיטה הטברנית היה שונה במהותו ובהיקפו. כמעט כל תפוצות ישראל שבמערב ארץ־ישראל וסביבותיה, צפון־אפריקה ואירופה — הגייתם 'ארצישראלית' היתה בתכונותיה היסודיות.⁶ כבר בתקופה קדומה ביחס הן החלו משתמשות בניקוד הטברני, אף־על־פי שלא התאים להגיתן, ואמנם אנו עדים לנסיגותיהם של מדקדקי ספרד להסדיר את היחסים שבין השניים. במקביל לזה צמחה שיטת ניקוד מיוחדת במינה, שמקורה והתפתחותה טרם נתבררו לאשורם, הלא היא השיטה המכונה כיום 'ארצישראלית־טברנית'. טברנית היא בסימניה וארצישראלית בהגייה שברקעה, כיוצא בעיקר משתי התכונות הבולטות, שאינן מחוץ לניקוד הארצישראלי: חילופי קמץ-פתח וצירה-סגול. כתיבי־יד מקראיים, משנאיים וליטורגיים רבי־היקף מנוקדים בדרך זו, ומידה רבה של גיבוש מתגלה בהם, הן במימושם של הסימנים והן ברקע הפונולוגי שלהם. חוקרים שונים התייחסו לניקוד מעורב זה כאל שיטת ניקוד רביעית, או לפחות כאל אסכולת משנה, לארצישראלית או לטברנית.⁷

שלושת קטעי הגניזה המתפרסמים בסעיף ד' לא הועתקו בידי סופר מובהק או 'בעל לשון', אלא בידי איש מאנשי 'עמך' או בידי נערים, ויש חשיבות לעובדה זו. סופר מובהק מעתיק בנאמנות מהמקור, או מנקד על פי חוקי הדקדוק, גם אם אין מערכת הסימנים הגראפיים מתאימה להגייתו. נער, לעומת זאת, עלול להשתעבד להגייתו ולפלוט 'שגיאות' כתיב ו'שגיאות' ניקוד, שרבות מהן אינן אלא ביטוי לכתיב פונטי. העובדה, שקטעים אלה משקפים מסורת עממית, כמוכח בתיאור הקטעים, מאפשרת לנו לגלות את רקעו הפונולוגי של הניקוד.

4 ראה, למשל, מה שכתב ח' ילון על מלים מנוקדות במדרש הגדול: פרקי לשון, ירושלים תשל"ב, עמ' 395-400. וכן קטעי גניזה למסכת ביכורים שפרסם ש' שרביט, שנתון בראילן 1 (תשכ"ח), עמ' 23-30.

5 כנון: מנורת המאור, ירושלים תשל"ג; משניות מנוקדות בידי הרב שלום יצחק הלוי, ירושלים תשל"ב.

6 ראה: א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם־אשכנזית — מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד (= עדה ולשון ד), ירושלים תשל"ט, עמ' א-יח.

7 ראה את סקירתו המסכמת של א' אלדר בקובץ: חקר ועיון במדעי היהדות, חיפה תשל"ו, עמ' 39-48.

ב. תכונות בבליות

בסעיף זה נדון בתכונות הפונולוגיות הבבליות, שנמצאו בכתיב-היד שלנו. תחילה נתאר את העובדות בכל כתיב-יד בנפרד, ואחר-כך נבחן את בבליותה של כל תכונה.

(1) T-S N.S. 150.9 (= כ"ט)

- א. פתח תמורת סגול: אַת, אֵלֶיךָ, חֶסֶד, אֲשֶׁר.
 סגול תמורת פתח: וְאֵתָהּ, הָרְבִים. (הסגול נדיר בכלל).
 ב. פתח תמורת שווא: דְּבָרִים, הַנְּשָׁמָה, מְלַפְּנֶיךָ.
 ג. תנועה תמורת חטף: הָאֲמַת, חֶסְדִים, אֶלְהִינוּ.
 ד. תנועת u היסטורית בהברה סגורה בלתי-מוטעמת (אין קיבוץ!): כּוֹלָם, כּוֹלְנוּ, כּוֹלְנוּ, וַיִּתְּנָךְ; וְכָל-.

- ה. וי"ו החיבור: וְבַעֲיָנִי, וְמוֹדָה, וַיִּתְּנָךְ. (השאר כטברנית).
 ו. תיבות בודדות: וַמֶן [= וְמֶן].

(2) T-S N.S. 150.8 (= כ"ח)

- א. פתח תמורת סגול: בְּחֶסֶד, חֶמְדוֹ [= חֶמְדָּה], מְשַׁלּוֹ [= מְשַׁלוֹ].
 סגול תמורת פתח: חֶסֶר, וְאֵל, וּמְשַׁבֵּיעַ.
 ב. פתח/סגול תמורת שווא: בְּטוֹב, בְּרִית, לְכָל, שְׁמוֹ.
 שווא תמורת פתח: הֶרְחַמְךָ, הֶרְחַמְךָ.
 ג. תנועה/שווא תמורת חטף: יַעֲקֹב, עֲבוּדִים, אֲשֶׁר, בְּעֶבֶר, תְּחִזֶרָה.
 ד. תנועת u היסטורית בהברה סגורה בלתי-מוטעמת: שְׁלֶחֶן (קיבוץ יחידאי), כּוֹלָם, כְּשָׁלְחָנוּ, וְשָׁלְחָנוּ, וְכָלְכֶם, לְכָל-, בְּכָל- [2x].
 ה. וי"ו החיבור: וְבִאֲרָץ, וְשָׁלְחָנוּ. (השאר כטברנית).

(3) T-S N.S. 152.6 (= כ"ו)

- א. פתח תמורת סגול: יְרִבָּה, הַפֶּסֶח, מְאָרֶץ, הַזֶּה.
 סגול תמורת פתח: עַד, קָרִית, הָלִילָה.
 ב. פתח/סגול תמורת שווא: מְרוּרִים, מְסַפְּרִים, שָׂאָר, כָּבֵל, הַכָּלָל.
 שווא תמורת פתח: בְּתַחֲךָ, וַיַּעֲצֵמוּ, מְטַבְּלִין (ליד: מְטַבְּלִין).
 ג. תנועה תמורת חטף: אֵלִיעֶזֶר, עֲקִיבָה, מַעֲשָׂה.
 ד. תנועת u היסטורית בהברה סגורה בלתי-מוטעמת: כּוֹלְנוּ, כּוֹלְנוּ, מְשׁוּבָּים [2x], מְשׁוּבָּח.

מְשׁוּבָּיִן, כּוֹלְנוּ, הַחֹקִים, כָּל- [4x], כָּל [3x].

תנועת u ארוכה: בְּרוּךְ, הוּא [3x], בעֲבוּר.

ה. וי"ו החיבור: וּמְצָנָה, וּמְצָנָה, וּבְזָרוּע; וְלָמָד, וּשְׁעָרֶיךָ, וּבְנֵי. ועוד.

ו. תיבות בודדות: וַמֶן [= וְמֶן], אֵילָה [= אֵלָא].

הבה נבחן את החילופים שתוארו לעיל, לפי סדרם, לאור הידוע לנו על המסורת הבבלית:

א. בניקוד הבבלי משמש, כידוע, סימן אחד כנגד הפתח והסגול הטברניים.⁸ מי שהגייתו בבבלי, לא ידע לקבוע מתי ינקד בסגול טברני ומתי בפתח.
 ב. חילופי שווא—פתח אינם מייצגים תכונה בבבלי מקורית, והם מזדמנים בעיקר ככתב־יד של הבבלי הנינונית והצעירה. מכל מקום, מקור החילוף הוא בבבלי.⁹
 ג. בניקוד הבבלי אין חטפים, אלא שוואים בלבד (באותם כתב־יד שסומן בהם השווא הנע). ולכן נמצא שכתב־היד שלנו מנקדים לרוב תנועה תמורת חטף (ראה ב'י).¹⁰

ד. בניקוד הבבלי יש סימן אחד בלבד כנגד הקיבוץ והשורוק הטברניים, והוא משמש לרוב גם כנגד הקמץ ה'קטן' הטברני. אולם לפעמים תבוא תנועת החולם (נדיר), כגון: עֵזו, לֵל, חֶקָך, חֶכְמָה, אֶזְנו.¹¹ ככתב־היד שלנו סימן הקיבוץ נעדר כליל (כ"ט), יחידאי (כ"ח), או שהוא משמש ליד השורוק, הקמץ והחולם (כ"ו). יש להודות, שמספר הדוגמאות שנודמנו בכל קטע מועט הוא, ולכן אין לדעת אם היתה התניה כלשהי בהופעת הסימנים.

ה. וי"ו החיבור מנוקדת בבבלי בחיריק לפני שווא, ובשווא לפני בומ"פ.¹² ככתב־היד שלנו הניקוד הוא לרוב בשורוק, כבטברנית, אך יש גם בחיריק ובשווא—פתח, כבבבלי, אבל לא תמיד באותם תנאים. (תוצאת הבלבול שבמעבר משיטה לשיטה?)

ו. תיבות בודדות:

1. בשני קטעים נודמנה התיבה 'זמן' ובשניהם היא נוקדה 'זמן', כלומר: 'זמן'. בטברנית המ"ם פתוחה (ורק בהפסק קמוצה), וכן לרוב בבבלי עתיקה. רק בבבלי הנינונית היא מנוקדת לרוב בקמץ,¹³ וכן לעולם במסורת בני תימן.¹⁴
 2. 'אלא' מנוקדת ככתב־יד בבליים באלף צרויה או חרוקה, ובה בלבד מצוי הכתיב המלא 'אילא', כמו שהוכיח ייבין.¹⁵
- עניינים נוספים יידונו בסעיף ד', לצד כל כתב־יד.
 לסיכום: מקצת התכונות הנ"ל יש בכל אחת מהן כדי להעיד על הרקע הבבלי של

8 לא כנגד כל סגול טברני בא פתח טברני, שכן עניין לנו כאן גם בהבדלים מורפופונולוגיים שבין שתי המסורות.

9 ראה: י' ייבין (לעיל, הערה 2), עמ' 73; ש' מורג (לעיל, הערה 2), עמ' 160–166.

10 ראה: א' פורת, לשון חכמים, ירושלים תרצ"ח, עמ' 26; י' ייבין (לעיל, הערה 2), עמ' 41.

11 ראה: א' פורת, שם, עמ' 10, 99, 110–111; י' ייבין (לעיל, הערה 2), עמ' 62–63. והשווה ד' בן־חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ספר ה, חלק ב, ירושלים תשל"ט, עמ' 58–60.

12 ראה: א' פורת, שם, עמ' 27–28; י' ייבין, שם, עמ' 266.

13 ראה י' ייבין, שם, עמ' 154.

14 ראה ש' מורג (לעיל, הערה 2), עמ' 151. וכן בכל מקום בתכלאלים.

15 לשוננו מ (תשל"ו), עמ' 254–258; וראה הערות ש' אברמסון, שם, עמ' 304, וי' בן־נון, לשוננו מא

(תשל"ז), עמ' 77.

המנקד. עכשיו, שנצטרפו כולן בכל כתב-יד, מותרין אנו לקבוע בלשון ודאי, שמסורת ההגייה של המנקד בבליית היתה.

ג. הקמץ הבבלי

נוסף על החילופים שנדונו בסעיף הקודם, אנו מוצאים בשלושת קטעי-הגניזה חילוף חופשי בין קמץ לחולם בשני הכיוונים. פעמים שהדבר ניכר רק בניקוד ופעמים שהוא ניכר גם בכתיב, ויש אף שימוש כפול בשני הסימנים. נפתח בתיאור העובדות בכל קטע.

(1) כ"ט

חולם תמורת קמץ: חסדים, בתפארה, הארץ.
קמץ תמורת חולם לפעמים חסר וי"ו: לא [= לו], הגברים, אלהינו. אבל לרוב מלא: רצון, תורה, אוכל (+ שבע מלים בביוני פועל).
שני החילופים בתיבה אחת: קָלָם, בְּלָבָן, נְשַׁמָּן.

(2) כ"ח

חולם תמורת קמץ: חמדו, ורחבו, הון, ברא; עבדים, בינמינו.
קמץ תמורת חולם: פתיח (ועוד חמש מלים בביוני), אלהינו [3X], מזן [3X], יום ניום; ושחנן.

שני החילופים בתיבה אחת: הגדול, בכובד, ושחנן, שהצתונו.

(3) כ"ו

חולם תמורת קמץ: אנו [3X], זרה, עבדים, כולונו [3X], בוננו.
שני הסימנים כאחד: מלחמה, הנחלתנו.
קמץ תמורת חולם: אכלים [2X], אתו, שלא, שפרעה.

שני החילופים בתיבה אחת: וששון [= וששון], ואתונו [= ואותונו], נוכונו [= נכונו].
משהוכח בסעיף ב', שניקודם של שלושת כתבי-היד משקף מסורת הגייה בבליית, רשאים אנו להניח, שגם החילוף בין קמץ לחולם, שתואר לעיל, רקעו בבלי. פירוש הדברים הוא שהקמץ הבבלי מומש כתנועה אחורית (â). אפשר אפוא שבניב מניבי המסורת הבבליית, או בשלב משלבי התפתחותה, נעה תנועה זו אחורה ומומשה בעיגול שפתיים: $o < \hat{a}$ — כהגיתם של בני תימן (בארבע מחמש חטיבותיה של תימן), ממשיכי המסורת הבבליית.¹⁶

שאלת מימושו של הקמץ הבבלי עלתה גם במחקר הארמית הבבליית של תקופת הגאונים. ש' מורג מעדיף את מסורת יהודי-תימן על פני עדויות אחרות, והוא סבור

שהקמץ התימני (â) הוא שריד קדום, וכי זוהי אותה פונמה (גם בתלמוד הבבלי) שבאה להם מן הגאונים. ד' בוואריין סבור, לעומת זאת, שבבבל של תקופת הגאונים נהגו שתי שיטות בתנועות: שיטה ארכאית בת שש תנועות אשר שימשה לעברית מקראית, לתרגומים הארמיים ולתפילה; ושיטה בת חמש תנועות, ששימשה לצרכים עממיים כדיבור הארמי. מובן מאליו, שנדרש מאמץ גדול מבעלי הקריאה, מהמתפללים ומהלומדים שלא למזג â עם o או עם a. וזהו ההסבר לחילופים המעטים של קמץ-חולם בכתב-יד אחדים ושל קמץ-פתח בכתב-יד אחרים.¹⁷

לאמיתו של דבר, מאות כתב-היד העבריים המנוקדים ניקוד בבלי, לא נמצאה בהם כל ראייה לגבי מימוש הקמץ. וכך יכול י' ייבין, גדול חוקרי הניקוד הבבלי, לקבוע אף בשנת תשל"ב: 'קמץ... יש מחלוקת אם נהגה ā, היינו קמץ הספרדי, או â, היינו קמץ התימני, וקשה להכריע'.¹⁸

לאחרונה גדל מחנה החוקרים התומכים בהשערת ב' קלאר,¹⁹ שהקמץ הבבלי היה תנועה אחורית. וביניהם: ז' בן-חיים,²⁰ ש' מורג,²¹ וא' דותן.²² עדות כתב-היד שלנו תצטרף לשלוש העדויות שנחפרסמו עד כה:

1. קטע מהגניזה המכיל את 'ברכות השחר' בניקוד בבלי-טברני. פורסם בידי מחבר מאמר זה.²³

2. קטע מהגניזה המכיל את 'במה מדליקין' (שבת ב) כחלק מסידור התפילה, בניקוד בבלי-טברני. פורסם בידי ש' מורג.²⁴

3. השבעה עברית מהגניזה, שפורסמה בידי גוטהיל-ווריל.²⁵ אף כתב-יד זה רקעו בבלי-טברני,²⁶ כמוכת מן החילופים באותן מלים בודדות שנוקדו. חילופי פתח-סגול: עַל [=על], שַר [=שר], אֵלִי [=אלי]. קמץ תמורת חולם: קְבוֹא, יוֹשֵׁב.²⁷

17 ראה ש' מורג, לשוננו לב (תשכ"ז), עמ' 76-87. ועיין במאמרו המקיף של ד' בוואריין, המוקדש כולו לשאלת יחסי קמץ-פתח בארמית הבבלית: D. Boyarin, *Journal of Near Eastern Studies* 37 (1978), pp. 141-160

18 י' ייבין (לעיל, הערה 2), עמ' 14.

19 מחקרים ועיונים בלשון, בשירה ובספרות, תל-אביב תשי"ד, עמ' 320-328.

20 סיכום מאיר עיניים תמצא במאמרו שנחפרסם בספר ש"א לוינסטאם, ירושלים תשל"ט, עמ' 95-105; וכן בספרו (לעיל, הערה 11), עמ' 36-37, 58-60.

21 שם (לעיל, הערה 2), עמ' 102-105; חקרי מזרח לזכר דוד צבי בנעט, ירושלים תשל"ט, עמ' 114-118.

22 'Masorah', *Encyclopaedia Judaica*, vol. 16 (1971), p. 1443

23 ספר הזיכרון לחנוך ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 547-555.

24 שם (לעיל, הערה 21), עמ' 111-120.

25 F. Gottheil-W. Worrell, *Fragments from the Cairo Geniza in the Freer Collection*, New York, 1927, pp. 76-81. כתיבים בו"ו כנגד קמץ מצויים גם בהשבעות ארמיות. ראה: W.H. Rossell, *A Handbook of Aramaic Magical Texts*, New Jersey, 1953

26 אמנם כבר ציטטו החוקרים דוגמאות אחדות ממנו (קלאר, ילון ומורג), אך במסגרת התיאור המפורט שהנהגנו במאמרנו, החלטנו למצות גם כתב-יד זה.

27 וטעה המהדיר בקריאת שתי תיבות אלה. עיין שם (לעיל, הערה 24), עמ' 76.

לצד זה בולט מספרן הרב של מלים (בלתי-מנוקדות), שנתרחשו בהן התופעות הבאות: כתיבת וי"ו (= חולם) תמורת קמץ, כגון: פעומים [2x], עוליך [= עָלִיךְ; 3x]. כתיב חסר וי"ו (= קמץ) תמורת חולם: מקם [= מקום; 5x], הגבר והנרא [= הגיבור והנורא], אתה [= אותה; 3x], בבשרה [= בבשורה]. שתי התופעות בתיבה אחת: בשושן [= בששון], גודל [= גדול; 5x].

חשיבותן של עדויות ממשיות אלה מרובה לצד שאר הראיות, שבאו להם לחוקרים מכוח המחקר העיוני בשיטות הניקוד ומכוח הפירוש שניתן לדבריו של קרקסאני ולמונחים מתחום המסורה (מקפץ פומא).

עלינו לציין, שאין בידינו לברר מהי תרומת החולם לחילוף הדו-סיטרי קמץ-חולם. הן ייתכן שבמקומות מסוימים נהגה החולם כתנועה מרכזית מעוגלת (מעין ö), ומשנתבטלה עגילת השפתים, עשוי היה להתממש כקמץ (â). כהשערת ש' מורג.²⁸ מאידך גיסא, ייתכן שבמקומות אחרים זו מקום חיתוכו של הקמץ קדימה עד שנתקרב להגיית הפתח. ורמזים לכך (?) נמצאו בקטעי גניזה אחדים שניקודם מעורב, בבלי-טברני, המחליפים (מעט) קמץ-פתח.²⁹

ד. כתבי-היד

בסעיף זה יינתנו הטקסטים המלאים של שלושת כתבי-היד. הם הועתקו לפי העמודים ולפי השורות שבמקור וסופררו בידי. לכל כתבי-היד הקדמתי תיאור קצר, הכולל פרטים טכניים, שגיאות העתקה, ענייני כתיב, ענייני ניקוד שלא נדונו בסעיפים הקודמים, והערות על גרסאות מיוחדות. לצד כל תופעה יימצא מספר, המציין את השורה בטקסט. בגוף הטקסט השתמשתי בסימנים האלה: [] מצייני תוספת בגליון או בין השיטין; () מצייני ביטול או מחיקה במקור; [] מצייני, שכתב-היד קרוע מצד ימין; [] מצייני, שכתב-היד קרוע מצד שמאל; ... מצייני אותיות לא קריאות.

(1) כ"ט = T-S N.S. 150.9

שלושה דפים בינוניים. בחמישה עמודים הועתקו ונוקדו 'ברכות השחר' באותיות גדולות. נוסח הברכות זהה לזה המצוי בקטעי גניזה רבים ועיקרו בבלי.³⁰ בעמוד

28 שם (לעיל, הערה 2), עמ' 117-118.

29 ראה: ש' מורג, לשוננו כה (תשכ"א), עמ' 27-30; הנ"ל (לעיל, הערה 2), עמ' 117-118.

30 בבלי הוא במקורו על פי הסימנים שנתן בכגון זה נ' וידר (במכתבו אלי מיום ל' בסיון תשל"ה; תודתי שלוחה לו): 'ברכת "הנותן לשכוי בינה" אינה מצויה בין ברכות השחר לבני א"י. הברכות גוי-עבד-אשה בצורה שהן מצויות בקטע בבליות הן. הפסקה "לעולם יהא אדם" נמצאת רק בנוסח הבבלי.' [ויש לתקן אפוא מה שכתבתי, שם (לעיל, הערה 23), עמ' 549-550]. והשווה י"מ אלבוגן, התפילה בישראל, ירושלים תשל"ב, עמ' 68-71.

השישי נכתבו שמות ומלים שונות באותיות עבות ובמפוזר. כן נכתבו בו מלים אחדות באותיות ערביות.

שגיאות העתקה: הנשמם [=הנשמה] 39; נדע [=מדע] 68; כפל 'ואתה' 40–41; אות תלייה 27.

כתיב: בשתר [=בסתר] 60; וימר [=ויאמר] 62; לא [=לו] 36.

ניקוד: חיריק במקום שווא (בעיקר 'מרחף'): וישמרך 29; ונגמילות 32; כבלי 68; לדבר 13; ונבונים 69; בגבורה 53.

צורות: רבון [=רבון] 62; ותשלט בי יצר... ואל תשלט בי יצר... [=ותשלט; טעות בעלמא?]; 14; וחללים חללים 5. ברוב עדות ישראל מקובל כיום: וחלולים חלולים. אולם בני תימן גורסים כמו בכתב-היד, וכן הרמב"ם. וכן נמצא בקטעי גניזה רבים.

עמוד א'

1. בשמ' רחמ' מאה ברכות
2. ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם
3. אשר יצר את האדם בְּחֶמְהָ
4. ובָּרָא בו נְקָבִים נק' וחללים
5. חללים מהם סתומים ומהם
6. [ויחיים שאם יסתם אחד
7.]ם או יפתח אינו מתקיים
8. א.. לו שְׁעָה אחת ברוך אתה
9. ה' רופא כל בשר ומפליא לעשות
10. ברוך אתה ה' א מה המעביר שינה
11. (... מעיני ותנומה מעפעפי יחי
12. רצון מלפניך ה' אלהי שתרגילני לדבר

עמוד ב'

13. מצוה ואל תרגילני לדבר עבירה
14. ותשלט בי יצר טוב ואל תשלט בי
15. יצר רע ותתקוני במצותיך ותמן
16. חלקי בתורתך ותתגני לחן
17. לחסד ולרחמים בעיניך

31 נ' וידר פירסם בלשונונו כז (תשכ"ג-ד), עמ' 214–217, ג' קטעי גניזה ובהם 'רבון כל העולמים' — רי"ש פתוחה ובי"ת שרוקה!

18. וְכַעֲיָנִי כָּל רוֹאֵי בְר' אֶת' ה' גּוֹמֵל
19. חֲסָדִים טוֹבִים בְּר' אֶת' ה' אֱלֹהֵינוּ
20. מִל' הָעוֹ אֲשֶׁר קָדַשׁ בְּמִצּוֹתָיו
21. וְצָנְנוּ עַל דְּבָרֵי תוֹרָה: כְּרוּךְ אֶת'
22. ה' אֱלֹהֵינוּ מִל' הָעַ' אֲשֶׁר כָּחַר כְּנוֹ מְכַל
23. הָעַמִּים וְנִתֵּן לָנוּ אֶת תּוֹרַתוֹ הָעַרְבִי
24. ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת דְּבָרֵי תוֹרַתְךָ בְּפִינוּ
25. וּבְפִיפּוֹת עַמְךָ כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל
26. וְנִהְיֶה כּוֹלְנוּ לְוֹמְדֵי תוֹרַתְךָ
27. [נ]הִיָּה כּוֹלְנוּ וְצִאֲצָאֵנוּ יוֹדְעֵי

עמוד ג'

28. שֶׁמֶךְ בְּרוּךְ א' ה' נִוְתֵן הַתּוֹרָה וּבִרְכַךְ
29. ה' וַיִּשְׁמַרְךָ יָאֵר ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיַּחֲנֹךְ
30. יִשָּׂא ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיִּשֶׂם לְךָ שְׁלֹנָם
31. אֵילֹו דְּבָרִים שְׂאִין לָהֶם שְׁעוֹר
32. הַפָּאָה וְהַבְּכוּרִין וְהַרִיִּאָיוֹן וְגַמְלִלוֹת
33. חֲסֵד וְתַלְמוּד תּוֹרָה אֵילֹו דְּבָרִים
34. שְׂאָדָם אֹכֵל מִפִּירוֹחֵיהֶן
35. בְּעֵלָם הִנֵּה וְתַקְרֹן קִיִּימָת
36. לָא לְעוֹלָם הָבָא כִּיבוּד אָב וְאָם
37. וְגַמְלִלוֹת חֲסָדִים וְהַבָּאָת שְׁלֹנָם
38. בֵּין אָדָם לַחֲבִירוֹ וְתַלְמוּד תּוֹרָה
39. כְּנֻגַד כּוֹלָם אֱלֹהֵי הַנְּשָׁמָה
40. שְׁנַתְמָה בִּי אַתָּה יְצַרְתָּה וְאַתָּה
41. וְאַתָּה בְּרַאתָה וְאַתָּה נִתְמָה

עמוד ד'

42. וְאַתָּה עֲתִיד לִישְׁלָה מִמֶּנִּי וְאַתָּה עֲתִיד
43. לְהַחֲזִירָה לִי כָּל זְמַן שֶׁהִנְשַׁמָּה בְּךָ
44. בְּקַרְבֵי מְוֵדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵי בְרוּךְ
45. אַתָּה ה' הַמַּחֲזִיר נְשָׁמוֹת לְפָגְרִים מֵתִים
46. כ' אַתָּה ה' א' מ' ה' מְתִיר אֲסוּרִים
47. כ' אַתָּה ה' א' מ' ה' פּוֹקֵחַ עוֹרִים

48. ב א ה' מִהּ וְנִקְחָהּ כְּפֹסִימִים
 49. ב א ה' א מִהּ מִלְבִּישׁ עֲרוֹמִים
 50. ב א ה' מִהּ . . . קַעַרְוֵהָ אֶרֶץ עַל הַמַּיִם
 51. ב א ה' מִהּ הַמִּיכִין מִצְעָדֵי גִבֹּר
 52. ב א ה' מִהּ שִׁעֲשִׂיהָ לִי כָּל צֹרְכֵי
 53. ב א ה' מִהּ אֲנֹרֵר יִשְׂרָאֵל בְּגִבּוֹרָה
 54. ב א ה' מִהּ עֲטֹטֶף יִשְׂרָאֵל בְּתַפְאֲרָה
 55. ב א ה' מִהּ אֲשֶׁר נָתַן לְשַׁכְנֵי בֵּינָה

עמוד ה'

56. ב' אתה ה' א' מ' ה' שְׁלֵא שְׁמַתְנִי גֹי
 57. ב' אתה ה' א' מ' ה' שְׁלֵא שְׁמַתְנִי אִשָּׁה
 58. ב' אתה ה' א' מ' ה' שְׁלֵא שְׁמַתְנִי עֶבֶד
 59. לְעוֹלָם
 60. יְהֵא אָדָם יֵרָא שְׁמַיִם בְּשֶׁתֶר וּמִוֶּדָה
 61. עַל הָאֵמֶת וְדִבְרֵי אֵמֶת בְּלִבָּו
 62. יִשְׁכִּים וְיִמַר רִבּוֹן כָּל הָעוֹלָמִים
 63. לֹא עַל צְדָקוֹתֵינוּ אֲנַחְנוּ מִפְּלִים
 64. תַּחֲנוּגֵינוּ לְפָנֶיךָ כִּי עַל רַחֲמֶיךָ
 65. הִרְבִּים מָה אָנוּ מִהּ חֵינֵנוּ מִהּ חֲסִדֵינוּ
 66. מִהּ צְדָקוֹתֵינוּ לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ הִלָּא
 67. כָּל הַגְּבֻרִים כְּאֵין לְפָנֶיךָ וְאִנְשֵׁי
 68. הַשָּׁם כָּלֵא הָיוּ וְחֲכָמִים כְּבִלֵי גֹדַע
 69. וְנִבְוִיִּם כְּבִלֵי הַשָּׁכֵל וְכָל (מַעֲסוֹ)

(2) כ"ח = T-S.N.S. 150.8

שני דפים ארוכים וצרים. בשלושה מהם הועתקה 'ברכת המזון' בשלמותה ונוקדה. ברביעי הועתקו, בידי אחר, שתי הברכות הראשונות של 'ברכת המזון' באותיות זעירות וכפופות וללא ניקוד. תוכן עמוד ד' לא יפורסם ולא יידון כאן.³² בעמוד ב', שורות 25–26, נוספו ביד אחרת שתי מלים (רק מקצת האותיות קריאות) שאינן משתלבות בטקסט.

32 הוא יידון במקום אחר עם כתיב יידי לא מנוקדים, שנמצא בהם השימוש באלף לציון התנועות a, o.

שגיאות העתקה: כתוב [=ככתוב] 13; נותן [=הוא נותן] 6; וטובו
 [= בטובו/ובטובו?] 8.
 כתיב: ואתקין [=והתקין] 12; בנא [=בונה] 36; לו [=לא] 9; יסים [=ישים] 54;
 יסימו [=ישימו] 56; שהצתונו [=שהוצאתנו] 20.
 ניקוד: בכמה מקומות נראה בבירור פתח (במקום קמץ צפוי), אך הספק מקנן בי,
 שמא נשכחה הנקודה שמתחת לקו המאוזן (־), או שמא נתמזגה באותיות שמתחתיה.
 כגון: ה־רחמן 54; ה־דו 60; בְּכֵל 44.
 מכל מקום, לא נראה לי להסביר זאת כחילופי קמץ-פתח.
 העדר פתח גנוב: ומשביע 14; פְּתִיח [=פותח] 13.

עמור א'

1. בשם ה'
2. נברך שְׁאֵלָנוּ מְשֻׁלוֹ וּבְטוּבוֹ
3. תִּיַיְנוּ בְּרוּיֵךְ אֶתְהָ ה' אֱלֹהֵינוּ
4. מְלַךְ הָעוֹלָם הֵן אֵת הָעוֹלָם
5. [ולו בטוב בחן בחסד
6. [רחמים נתן לחם לְכֵל
7. בְּשֵׁר כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ
8. עֲמָנוּ וְטוּבוֹ הַגְּדוֹל לְחֵם
9. לוֹ חֲסֵד לָנוּ וְאֵל יַחְסְרָנוּ.
10. מִזֶּן בְּעִבּוֹר שְׁמוֹ הַגְּדוֹל כִּי
11. הוּא זֶן וּמִפְרָגִס לְכֵל וּשְׁלַחְנוּ
12. צְרוּיֵךְ לְכֵל וְאַתְקִין מִזֶּן לְכֵל
13. אֲשֶׁר בָּרָא כְּתוּב פְּתִיחַ
14. אֵת יְדֶךָ וּמְשֻׁבִיעַ לְכֵל
15. חֵי רְצוֹן בְּרוּיֵךְ אֶתְהָ ה'
16. הוּן אֵת הַכֵּל. גְּדָה לֶךָ
17. ה' אֱלֹהֵינוּ עַל כִּי הִנְחַלְתָּנוּ
18. אֶרֶץ חֲמִדוֹ טוֹבָה וְרַחְבּוֹ
19. בְּרִית וְתוֹרָה חַיִּים וּמִזֶּן
20. וְעַל שְׁהֲצַתוֹנוּ מֵאֶרֶץ
21. מְצָרִים וּפְדִיָּתוֹנוּ
22. מִבֵּית עֲבֻדִים וְעַל

עמוד ב'

23. כולם אָנוּ מְדִים לָךְ בָּרוּךְ
 24. אַתָּה [ה' על] הָאָרֶץ
 25. וְעַל הַמָּזוֹן ()
 26. () רַחֵם ה'
 27. אֱלֹהֵינוּ עֲלֵינוּ וְעַל
 28. יִשְׂרָאֵל וְעַל יְרוּשָׁלַיִם
 29. (ת) עֵינֶיךָ וְעַל צֵיִן]
 30. כְּבוֹדְךָ וְעַל]
 31. הַגְּדוֹל וְהַקָּן]
 32. [שׂר נִקְרָא שְׁמֶךָ
 33. עֲלֵינוּ וּמַלְכוּת בֵּית
 34. דָּוִד תַּחְזִירָה לְמַקוֹמָהּ
 35. בְּיוֹמֵינוּ בָּרוּךְ אַתָּה
 36. ה' בְּנֵא בְרַחֲמֶיךָ אֵת
 37. יְרוּשָׁלַיִם אָמֵן [...]
 38. אַתָּה ה' [... מֶלֶךְ
 39. הָעוֹלָם אָבִינוּ מִלְכֵינוּ
 40. אֲדִירֵינוּ בְּרָאנוּ
 41. קְדוּשֵׁינוּ קְדוּשׁ יַעֲקֹב
 42. הַמֶּלֶךְ הַרְחֵמְךָ

עמוד ג'

43. הַטּוֹב וְהַמְטִיב אֶשֶׁר
 44. בְּכֹל יוֹם וַיּוֹם הוּא
 45. מְטִיב עִמָּנוּ הוּא
 46. גְּמוּלוֹנוּ הוּא יִגְמְלוֹנוּ
 47. לְעַד תֵּן וַחֲסֵד וְרוּחַ
 48. [מִים וְכֹל טוֹב
 49. [בְּשָׂמִים
 50. וּבְאַרְצֵי הַרְחֵמְךָ]
 51. לְנִצָּחַת נְצִחִים הַרְחֵמְךָ
 52. יִפְרֹגְסֵינוּ בְּכּוֹבֵד
 53. הַרְחֵמְךָ יִטַע תּוֹרְתוֹ

54. בְּתוֹכֵינוּ הִרְחַמְנוּ יָסִים
 55. אֶת [ה] שְׁלַחַן שְׁאֲכַלְנוּ
 56. עָלָן] יְסִימוּ אֵלֵינוּ
 57. כְּשֶׁלַחְנוּ שְׁלֵאבְרָהֶם
 58. אֲבִינוּ נָחַן לָחֵם לְכָל
 59. בְּשֶׁר כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ
 60. הִדֹּה לֵה' כִּי טוֹב]
 61. לְעוֹלָם חֲסָדוֹ וְכָלְכֶם
 62. בְּרוּכִים

(3) כ"ו = T-S N.S. 120.6

חמישה דפים קטנים. שניים מהם קרועים כדי רבע וכדי מחצית. הם מכילים את חלקה הראשון של 'הגדה של פסח', בניקוד מלא. נוסח ההגדה שייך לטיפוס המצוי הרבה בקטעי הגניזה.³³ בשני מקומות מצינו הדרכה בערבית (6, 10). ייתכן שבשורה 98 (הכתובה, משום מה, במהופך) שרד שם המעתיק. שורה *7 נוספה בגליון של עמוד ב'. שגיאות העתקה: אָחַד [= אַחַר] 46; לנו [= לו] 56; אתו [= אותם] 79; מארץ [= מארץ מצרים] 36; לְסִיפֵר ... הַמְסִיפֵר [= לְסַפֵּר, המספר] 25; בשורות 60–62 מחיקות רבות; וכן בשורות 17, 21, 33, 39, 47, 84.

הכתיב:

1. אל"ף תמורת ה"א בסוף תיבה: מצא 63; כמא 76, 95; זא 58; מא 43 (ועוד ד' פעמים); והקהא 50.
2. ופעם אחת ה"א תמורת אל"ף: אילה 84. וגם יו"ד: בורי [= בורא] 7.
3. שי"ן תמורת סמ"ך: משובים 18 [2x], 28.
4. בי"ת תמורת וי"ו החיבור: באמור 51.
5. כתיב מלא לנוכח (גם במובאה מקראית): קדשתה 3; היתה 52; והגדתה 57, 59.
6. צירה מלא: שומיר 74; גיר 78; ועוד 15 תיבות.
7. ניקוד: פתח גנוב (./-). סומן תחת היו"ד והוי"ו שלפני הגרונית. כגון: ידוע 78; הגיע 31; יודיע 55. כן נוהג כ"י קויפמן (ועוד כתבי-יד) וכן נוהגים בני-תימן.

צורות:

1. אפיקומון 47. כך בכ"י קויפמן ובכ"י פרמה למשנה (פסחים יח, ו) וכך בכתבי-יד רבים להגדה מהגניזה³⁴ ומחוצה לה, וכן גורסים בני-תימן.

33 ראה תיאור קבוצת קטעים בספרו של מ"מ כשר, הגדה שלמה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 40–50; וראה פריטים בהמשך.

34 שם, עמ' כב.

2. שהקודש [= שהקב"ה] 75. כך בקטעי גניזה אחדים.³⁵ והשווה ארמית: קודשא (ברין הוא).
3. או ביום ההוא [= אַי] 60. כך בקטעי גניזה אחרים,³⁶ בהגדות רס"ג ובני-תימן.
4. כהלכת הפסח [= כהלכות הפסח] 46. כך בקטעי גניזה אחרים,³⁷ בהגדות רס"ג ובני-תימן ומעט אף בהגדות אירופאיות.
5. רבותינו 31. רי"ש בחיריק מצאתי רק במסורת תימן — בהגדות ומחוצה להן,³⁸ כגון סוטה ט, יד.
6. הוֹרִי [= הרין] 26, ליד: הרי (צ"ל קמץ?) 32. לא ידועה לי הצורה בקמץ משום מקור אחר.³⁹
7. וְשֶׁאִינוֹ 55. שי"ן הזיקה שוואית לפני 'אין'. כבבלית,⁴⁰ אך 'אינו' — בחולם כבטברנית (ויש מעט גם בבבלית).⁴¹

עמוד א'

1. זמן חירותינו מק[...]
2. ... אַתְּ מְצַרִּים כִּי בּוֹחֵר]
3. נֶאֱתַנּוּ קִדְשָׁהּ מְכַל הַעֲמִים וּמוֹעֲדֵי
4. קִדְשָׁהּ בְּשִׁמְחָה וּשְׂשׂוֹן הַנְּחִלָּתָנוּ
5. ב... מְקַדְּשֵׁי יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמִינִים ..
6. וְא... י"ד לילה אלאחד
7. ב... בורי מאורי האש ב'. המבדיל בין קדש
- *7. [יומים קדשנו. ב'. המב.. בן קודש לקדש

עמוד ב'

8. [בְּנֵי תַרְיָ קָל דִּיקְפִּין
9. יְתִי וְיִכּוּל וְכָל דְּצַרְיָהּ יְתִי וְיִפְסַח
10. תָּם יִקּוּל מָה נִשְׁתַּנָּה
11. הֶלְיָהּ הַזֶּה מְכַל הַלִּילוֹת

35 שם, עמ' כט.

36 שם, עמ' כו.

37 שם, עמ' כב.

38 ראה, למשל, תכלל שיבת ציון, שהוציא הרב קאפח; וכן: תכלל קדמונים, ירושלים תשכ"ח; מנורת המאור (לעיל, הערה 5); משנה סוטה ט, יד (לעיל, הערה 5).

39 לניקודה במסורת הבבלית ראה ייבין (לעיל, הערה 2), עמ' 222.

40 וי"ו החיבור בחיריק מלמדת, שהשווא שמתחת לשי"ן אכן מקורי הוא ולא תמורת פתח/סגול. על ניקוד שי"ן הזיקה ראה: ייבין (לעיל, הערה 2), עמ' 227.

41 ראה: ייבין, שם, עמ' 221.

עמוד ג'

12. שְׁבַל הַלֵּילוֹת אֵין אָנוּ מְטַבְּלִין
13. וְהַלֵּילָה הַזֶּה מְטַבְּלִין שְׁבַל הַלֵּילוֹת
14. אָנוּ אֶכְלִים חֶמֶץ וּמָצָה וְהַלֵּילָה הַזֶּה
15. כָּלוּ מָצָה שְׁבַל הַלֵּילוֹת אָנוּ אֶכְלִים
16. שְׂאֵר יִרְקוֹת וְהַלֵּילָה הַזֶּה מְרוֹרִים
17. שְׁבַל הַלֵּילוֹת אָנוּ אֶכְלִים בֶּן יִשְׁבִּים [וּבֵין]
18. מְשׁוּבִים וְהַלֵּילָה הַזֶּה מְשׁוּבִים .
19. עֲבוֹדָיִם הֵינּוּ לְפָרְעָה בַּמִּצְרַיִם וַיִּצִיאֵנוּ ה'
20. אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְרוּעַ נְטִיגָה
21. וְאֵילּוּ לֹא גִזָּאֵל [הַמְקוּם בַּר' הו' אַת] אַת אַבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם כְּכָר
22. אָנוּ וְכִגְיָנוּ וְכִגְיָנוּ בְּנֵינוּ מִשְׁעֲבָדִים הֵינּוּ

עמוד ד'

23. לְפָרְעָה בַּמִּצְרַיִם וְאֶפִּילוּ כָּלוּנוּ חֲכָמִים
24. כָּלוּנוּ נְבוֹנִים כָּלוּנוּ יוֹדְעִים אֵת הַתּוֹרָה וּמִצְוָה
25. עָלֵינוּ לְסִיפֵר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם לֹל הַמְסִיפֵר
26. בִּיצִיאַת מִצְרַיִם הוֹרִי זֶה מְשׁוּבָח מְעֻשָּׂה
27. בְּרִיבֵי אֲלִיעֶזֶר וְזֶה הוֹשִׁיעַ וְזֶה אֲלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה
28. וְזֶה עֲקִיבָה וְזֶה טְרַפֹּן שְׁהִיוּ מְשׁוּבִין בִּיבְנֵי
29. כָּרָק וְהִיוּ מְסֻפְּרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם לֹל אַת . .
30. הַלֵּילָה עַד שְׁבוֹאוֹ תְּלִמִּידֵיהֶם אָמְרוּ לָהֶם
31. רְבוֹתֵינוּ הִגִּיעַ זְמַן קְרִיַת שְׁמַע שְׁלֹשְׁחָרִית
32. אִמְר' אֲלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה הִרִי אֲנִי כְּבֵן
33. שְׂבָעִים שָׁנָה לֹא זֹכִיתִי (שְׁתוֹאוֹמֵר) שְׁתֹּאמֵר יִצִיאַת
34. מִצְרַיִם בְּלֵילוֹת

עמוד ה'

35. עַד שְׁרָשָׁה בֶּן זֹמָא שֵׁן לְמַעַן תִּזְכּוֹר
36. אַת יוֹם צִאתְךָ מֵאֶרֶץ כְּלָל מִי חִיִּיד מִי
37. חִיִּיד הַיָּמִים כָּל יָמֵי חִיִּיד הַלֵּילוֹת וְחֲכָמִים
38. יָמֵי חִיִּיד הָעוֹלָם הַזֶּה כֹּל יָמֵי חִיִּיד לְהִבְיֵא
39. לְיָמוֹת (הַמְמוֹשִׁיעַ) הַמּוֹשִׁיעַ בְּרוּךְ הַמְקוּם שֶׁנִּתֵּן תּוֹרָה

40. לִישְׂרָאֵל כְּרוּךְ הוּא פִּנְגֵּד אַרְבַּעַה בְּנִים
 41. דְּבָרָה תוֹרָה אֶחָד תְּכֶם אֶחָד רְשַׁע
 42. אֶחָד תָּם אֶחָד שְׂאִינוּ יוֹדִיעַ לְשֹׂאֵל
 43. תְּכֶם מָא הוּא אוֹמִיר מָה הַעֲיֵדוֹת
 44. הַחֻקִּים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צִנְהָה ה'
 45. אֱלוֹהֵינוּ אֶתְכֶם אָף אֶתְהָ אִמּוֹר

עמוד ו'

46. כַּהֲלֵכֶת הַפֶּסַח אֵין מִפְטִירִין אֶחָד הַפֶּסַח
 47. אִפְיִקִּמוּן. רְשַׁע מָא הוּא אִם [מָא]
 48. הָעֲבוּדָה הוֹאוֹת לְכֶם לְכֶם וְלֹא לִי וְלִפִּי
 49. שְׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַכֶּלֶל וּכְפָר
 50. בְּעִיקָר אָף אֶתְהָ אִמּוֹר לוֹ וְהִקְהָא
 51. אֶת שִׁנְיֹו בְּאִמּוֹר לוֹ בְּעִבּוֹר זֶה עֲשֵׂה
 52. ה' לִי לִי וְלֹא לָךְ אֵילוּ הִיְתָה שֵׁם לֹא הִיְתָה
 53. נִגְאָל. תָּם מָא הוּא אִם מָה זָאת וְאִמְרָת
 54. אֵלוּי בַחֲזוֹק יָד הוֹצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית
 55. עֲבוּדִים וְשְׂאִינוּ יוֹדִיעַ לְשֹׂאֵל. אֶת פֶּתַח
 56. לָנוּ

עמוד ו'

57. שְׁנָא וְהִגְדַּתְהָ לְבִנְךָ בְּיוֹם הַהוּא לֵאמֹר
 58. (לֹא) בְּעִבּוֹר זֶה עֲשֵׂה ה' לִי בְּצִאתִי מִמִּצְרַיִם
 59. וְהִגְדַּתְהָ לְבִנְךָ יְכוּל מְרֹאשׁ הַחֹדֶשׁ תְּלַמּוּד
 60. לוֹמֵר בְּיוֹם הַהוּא אוֹ בְּיוֹם הַהוּא (בְּעִבּוֹר זֶה)
 61. (לֹא אִמְרָתִי) יְכוּל מִבְּעוֹד יוֹם תְּלַמּוּד לוֹמֵר (בְּיוֹם)
 62. (הַהוּא אוֹ בְּיוֹם ה') בְּעִבּוֹר זֶה לֹא אִמְרָתִי אֶלֹא
 63. בְּשַׁעֲהָ שִׁישׁ מִצָּא וּמּוֹרֹר לִפְנֵיךְ.
 64. מִתְחִילָה עוֹבְדֵי עֲבָדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ
 65. שְׁנָא וַיֵּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם כֹּה אָמַר
 66. ה' אֱלוֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעִבְרָה הִנְהוּר יִשְׁבּוּ אֲבוֹתֵיכֶם
 67. מִעוֹלָם תִּרְחַ אֲבִי אֲבָרְהָם וְאֲבִי נְחוֹר וַיַּעֲבְדוּ
 68. אֱלוֹהִים אֲחֵרִים וְאָקַח אֶת אֲבִיכֶם אֶת [אֲבָרְהָם]

עמוד ח'

69. מעיבר הנהור נאיליף אתו בקל ארץ מ...
 70. נארכה את ורעו נאמן לו את יצחק [נאמן...]
 71. את יעקוב נאמן עשו נאמן לעישו את
 72. הר שיעיר לרשת אותו יעקוב וכו'
 73. ירדו מצרים
 74. ברנך שומיר הבטחתו של לישראל
 75. ברנך הוא שהקודש מחשיב את הקיץ
 76. לעשות כמא שאמר לאברהם אבינו
 77. בין הבתורים שני ויאמר לאברם
 78. ידוע תידע כי גיר יהיה ורעך בארץ
 79. לא להם ועבודים נעינו אתו ארבע

עמוד ט'

80. [אתה בלבד
 81. [בכל דור ודור עומדים עלינו
 82. [תינו וה'ק'ב'ה מצילינו מידם צאו
 83. ולמד מה בקיש לבן הארמי לעשות
 84. ליעקוב אבינו שפנעה [הרשע] לא גור אילה
 85. על הנזרים ולבן בקש לעקור את הכל
 86. שני ארמי אוכיד אבי נירד מצרימה
 87. מלמיד שלא ירד להשתקע אלא לגור
 88. שם במתי מעט שני בשבעים נפש
 89. ... גדול .. עצ ...
 90. וישרצו וירבו ויעצמו ...
 91. ותמלא הארץ אתם: ורב כמה ...
 92. רבבה כצמח השדה נתתיך ותירבי
 93. ותגדלי ותובואי בעדי עדים שדים
 94. נוכונו ושעריך צימח נאמן עירום
 95. ועריה ויריעו אותונו המצרים כמא שני
 96. הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקרינה
 97. מלתמה ונוסף גם הוא על שנאינו ונלחם
 98. [שלמה הלוי ב"ר משה חשב ...]